

VERSKO ZAKONODAVSTVO KRALJEVINE JUGOSLAVIJE

Dr. sc. Dragan Novaković, znanstveni savjetnik,
Pomoćnik ministra u Vladi Republike Srbije,
Beograd,
Srbija

UDK: 347.471.7(497.1)(094.5)
Ur.: 20. srpnja 2012.
Pr.: 20. studenoga 2012.
Pregledni znanstveni rad

Sažetak

Predstavljani su uslovi u kojima je Kraljevina Jugoslavija rešavala složeno pitanje položaja crkava i verskih zajednica, koje su do ujedinjenja delovale u različitim i često suprotstavljenim pravnim i političkim sistemima. Politički dogovori konkretizovani su kroz ustave u kojima nije primenjeno moderno načelo o odvojenosti crkva i verskih zajednica od države. Izvršeni državni udar uspostavio je novu političku realnost obeleženu promovisanjem koncepcije državnog i nacionalnog jedinstva. Evidentan uticaj verskih zajednica na različite slojeve stanovništva doprineo je njihovom uključivanju u ostvarivanje nove politike, iz čega je proizašlo donošenje posebnog zakonodavstva i intenziviranje pregovora sa Vatikanom o usvajanju konkordata, radi uređivanja položaja Katoličke crkve. Doneti zakoni jasno pokazuju da su crkve u određenoj meri uspele da eliminišu uticaj države i obezbede samostalnost u rešavanju svih pitanja direktno povezanih sa očuvanjem i poštovanjem unutrašnjeg poretka. Opšta koncepcija zakona ne daje za pravo ni jednoj strani da se proglasi za pobjednika, jer je režim na prikladan način ostvario kontrolu nad konfesijama i eliminisao nedozvoljen koncept državne crkve, uz zadržavanje rešenja o crkvama i verskim zajednicama kao javnim ustanovama od posebnog značaja.

Ključne reči: *Kraljevina Jugoslavija, versko zakonodavstvo, pravni položaj, crkve i verske zajednice, konkordat.*

UVOD

Zagovornici ideje i kreatori plana o stvaranju države, koja bi posle okončanja Prvog svetskog rata obuhvatila sve Južne Slovence, bili su svesni činjenice da će njena stabilnost u velikoj meri zavisiti od pravilnog rešavanja verskog pitanja. Spor rad Skupštine Kraljevine na donošenju verskog zakonodavstva bio je posledica ukupne nestabilnosti i političkih borbi koje su obeležile prve godine postojanja

nove države, kao i nespremnosti Vlade da uspostavi jedinstvo nekih verskih zajednica na celoj državnoj teritoriji. Izvršeni državni udar početkom 1929. godine, raspuštanje skupštine i suspendovanje Ustava, postavili se pred kreatora nove političke stvarnosti neophodnost traženja saveznika za realizovanje nepopularnih i od najvećeg dela naroda neprihvaćenih rešenja. Procenjujući da će promovisani koncept nacionalnog i državnog jedinstva biti teško ostvariv ukoliko se rasplamsaju i zaoštre verske suprotnosti, nove političke snage su pažljivim manevrima i stalnim nuđenjem koncesija pokušavale da pridobiju vođstva Srpske pravoslavne crkve i Islamske verske zajednice i stave ih u funkciju ostvarivanja svojih interesa. Nastojeći da učvrsti i na neki način garantuje dogovoreno, država je za petnaest meseci od uvođenja diktature donela kompletno versko zakonodavstvo usvajajući zakone o Srpskoj pravoslavnoj crkvi i Islamskoj zajednici, ali i Verskoj zajednici Jevreja i evangeličko-hrišćanskim i reformovanoj hrišćanskoj crkvi. Odgovarajući zakon nije donet o Katoličkoj crkvi, jer su uveliko trajali složeni pregovori čiji je krajnji cilj bio usvajanje Konkordata.

Zakoni usvojeni pre više od osamdeset godina i danas izazivaju određene nedoumice i polemike u stručnim krugovima, a svoj doprinos usložnjavanju nesporazuma daju i političari skloni nerealnom ocenjivanju i nekoj vrsti glorifikovanja svega što je stvoreno u tom periodu. Nekritički odnos prema zakonskim rešenjima iz tog perioda neposredno je uticao na stvaranje atmosfere o njihovoj aktuelnosti i mogućnosti da budu uzor ili neka vrsta polaznog obrasca prema kome i danas mogu biti uređivani odnosi između države i crkava i verskih zajednica. Najčešće se zaboravlja i prećutkuje istorijska istina da se radi o tekstovima nastalim u vreme diktature, proisteklim iz složenih kompromisa i političke filozofije snaga koje su je izvele i podržale i da ponuđena rešenja nisu bila pravi odraz tadašnjih potreba crkava i verskih zajednica na koje se odnose, a ni sveukupnih društvenih okolnosti kojima su bili omeđeni i iz kojih su proizašla.

Smatrajući da navedene zakone treba još jednom pažljivo i kritički preispitati i sa njima upoznati naučnu i stručnu javnost nastao je ovaj tekst. Utvrdivši postojanje brojnih zajedničkih odredaba i rešenja, prvo je predstavljen svaki zakon pojedinačno, a zatim delovi ugrađeni u sve zakone grupisani prema srodnosti materije. Takav pristup omogućava utvrđivanje neke vrste jedinstvene osnove na kojoj su zakoni zasnovani i identifikovanje glavnih ciljeva i namera zakonodavca. Važno je napomenuti da se tekst odnosi samo na četiri zakona o glavnim crkvama i verskim zajednicama donetim 1929. i 1930. godine, a ne i na brojne zakone o različitim segmentima verskog života usvajanim tokom postojanja Kraljevine.

1. REŠAVANJE VERSKOG PITANJA U KRALJEVINI JUGOSLAVIJI

Crkve i verske zajednice zadržale su identičan pravni položaj kao u zemljama koje su ušle u sastav nove države od stvaranja Kraljevine SHS 1. decembra 1918. godine do usvajanja prvog Ustava 28. juna 1921. godine.¹ Postojanje brojnih nacija i različitih vera na teritoriji koju je obuhvatila država Južnih Slovena, odlučujuće su doprineli da regent Aleksandar već 6. januara 1919. godine izda Proklamaciju kojom je garantovana ravnopravnost svih vera u Kraljevini i potvrđeno eliminisanje povlašćenog položaja i državnog statusa pravoslavne crkve u Srbiji i Crnoj Gori dogovoreno Krfskom deklaracijom.² Složena međunacionalna i međukonfesionalna situacija u novoj državi uticala je na savezničke sile da još na mirovnim pregovorima postave pitanje zaštite manjinskih zajednica. Privremenim zakonom od 10. maja 1920. godine o Ugovoru između savezničkih sila i Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, potpisanim 10. septembra 1919. godine, nova država se obavezala da svi stanovnici imaju pravo na slobodno javno i privatno vršenje obreda svake religije, čije ispovedanje neće biti u suprotnosti sa javnim poretkom i moralom.³

Preuzete međunarodne obaveze i delovanje različitih veroispovesti u novoj državi, doprineli su formiranju Ministarstva vera Kraljevine SHS o čemu je Kralj izdao ukaz 7. decembra 1918. godine.⁴ Prema uredbi objavljenoj 31. jula 1919. godine, Ministarstvo vera vršilo je vrhovnu nadzornu i najvišu upravnu vlast nad svim verskim poslovima, koji pripadaju državnoj nadležnosti. Uvažavajući faktičko stanje i značajne pravne razlike na pojedinim područjima nove države, prilagođen je upravni delokrug Ministarstva. Kompletnu upravnu nadležnost u poslednjoj instanci, koja je ranije bila u delokrugu rada ministarstava za crkvene poslove, Ministarstvo

- 1 Pravni položaj verskih zajednica u zemljama koje su ušle u sastav Kraljevine SHS predstavljen je detaljno u sledećim tekstovima: Slijepčević, Đ., *Istorija Srpske pravoslavne crkve*, druga knjiga, Minhen, 1966; Veselinović, R., *Pregled istorije karlovačke mitropolije od 1695. do 1919. godine*, str. 221-240; Durković Jakšić, L.J., *Udeo cetinjske mitropolije u borbi za uspostavljanje redovnog stanja u Srpskoj pravoslavnoj crkvi*; Boca, S., *episkop dalmatinski, Srpska crkva u Dalmaciji i Boki Kotorskoj*, str. 271-290; Veselinović, R., *Srpska pravoslavna crkva u Bosni i Hercegovini*, str. 319-330; Veselinović, R., *Pregled istorije crkve u Staroj Srbiji i Makedoniji od 1766. do 1919. godine*, str. 331-336, sve u: *Srpska pravoslavna crkva 1219-1969, spomenica o 750-godišnjici autokefalnosti*, izdanje Svetog arhijerejskog sinoda SPC, Beograd, 1969; Ceranić, I., *Konfesionalne zajednice u Jugoslaviji*, zbornik Vjerske zajednice u Jugoslaviji, Zagreb, 1970, str. 7-44; Šehić, N., *Autonomni pokret muslimana za vrijeme Austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1980.
- 2 Radić, R., *Verom protiv vere*, Beograd, 1995, str. 20. Videti, takođe, Troicki, S., *Verska politika Kralja Ujedinitelja*, *Letopis matice srpske*, knjiga 343, sveska 1, 1935, str. 13.
- 3 Navedeni Privremeni zakon inkorporiran je u Vidovdanski ustav u odeljak drugi – Osnovna građanska prava i dužnosti iza člana 4, *Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (Vidovdanski ustav)*, *Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, vanredni broj (142a), Beograd, 28. juna 1921.
- 4 Gardašević, B., *Organizaciono ustrojstvo i zakonodavstvo pravoslavne crkve između dva svetska rata, Srpska pravoslavna crkva 1920-1970*, spomenica o 50-godišnjici vaspostavljanja Srpske patrijaršije, izdanje Svetog arhijerejskog sinoda SPC, Beograd, 1971, str. 37-64.

vera je dobilo na teritoriji Srbije i Crne Gore. Kada su u pitanju kraljevine i zemlje zastupane u carevinskom veću, kao i Bosna i Hercegovina, preuzete su nadležnosti koje su pripadale ministarstvu bogoštovlja i nastave, odnosno zajedničkog Ministarstva finansija u Beču, dok je u Hrvatskoj i Slavoniji novom organu pripala uprava u versko-političkim poslovima vršenim od kralja ili vladara kao vrhovnih nosilaca izvršne vlasti.⁵

Krfska deklaracija, Proklamacija regenta Aleksandra i Senžermenski ugovor ukazivali su na mogućnost da Ustavotvorna skupština prihvati načelo odvojenosti crkve od države i tako na jedinstven način reši zatečeno heterogeno stanje u pravnom položaju konfesionalnih zajednica u novoj državi. Ustav od 28. juna 1921. godine napušta sistem državnih crkava, ali ne sprovodi dosledno načelo o odvojenosti verskih zajednica od države. Verske zajednice dobile su status „javnih ustanova sa specijalnim položajem u državi i posebnim privilegijama“ i ovlašćenjem da u ime države vrše neke javno-pravne poslove.⁶ Vidovdanski ustav, a slična rešenja zadržao je i tzv. Oktroisani ustav od 31. septembra 1931. godine, vrši podelu na usvojene i priznate verske zajednice. Položaj usvojenih dobile su sve verske zajednice koje su bile zakonski priznate u bilo kom delu, koji je ušao u sastav Kraljevine. Status priznatih proizlazio je iz naknadnog zakonskog priznanja od organa nove države.⁷ Postoje značajne razlike kod pojedinih autora prilikom utvrđivanja broja usvojenih i priznatih verskih zajednica u Kraljevini Jugoslaviji. Jedna grupa autora smatra da su taj status imale Srpska pravoslavna crkva, Katolička sa grkokatoličkom, Evangelička, Reformirana, Baptistička, Metodistička, Nazarenska, Starokatolička, Islamska i Jevrejska.⁸ Prema drugom stavu, usvojene i priznate bile su samo: Srpska pravoslavna crkva, Katolička sa grkokatoličkom, Evangelistička, Islamska i Mojsijeva.⁹ Ostale verske zajednice bile su zabranjene i njihovi pripadnici progonjeni. Usvojene i priznate veroispovesti imale su jednak status pred zakonom i mogle su svoje obrede da ispovedaju javno. Unutrašnje verske poslove samostalno su uređivale, a zakladama i fondovima upravljale u granicama zakona. Verskim

5 Uredba o ustrojstvu Ministarstva vera od 31. jula 1919. godine, Službene novine Kraljevine SHS, broj 86 od 22. avgusta 1919. godine.

6 Stefanović, J., *Odnosi između crkve i države*, Zagreb, 1953, str. 101. Usvojene i priznate verske zajednice vodile su u ime države matice rođenih, venčanih i umrlih, a bračne sporove presuđivali su crkveni sudovi. Za pripadnike Islamske verske zajednice, šerijatski sudovi rešavali su i imovinsko-pravne sporove.

7 Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (Vidovdanski ustav), član 12, stav 3, Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, vanredni broj (142a), Beograd, 28. juni 1921. i Ustav Kraljevine Jugoslavije, član 11, stav 1. i 3, Službene novine Kraljevine Jugoslavije, broj 200, Beograd, 3. septembar 1931.

8 Lazić, I., *Pravni i činjenični položaj vjerskih zajednica u Jugoslaviji*, zbornik Vjerske zajednice u Jugoslaviji, Zagreb, 1970, str. 47; Unković, V., *Vjerske zajednice u uvjetima nastanka i razvoja nove Jugoslavije*, neobjavljena doktorska teza odbranjena na Pravnom fakultetu u Beogradu 1978, str. 12; grupa autora, *Društveno-politički položaj i pravni režim verskih zajednica u Jugoslaviji*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1972, str. 5; Bjelajac, B., *O istoričnosti malih protestantskih verskih zajednica u Srbiji*, tekst u zborniku *Udar na verske slobode*, Alfa i Omega, Beograd, 2001, str. 33-41.

9 Radić, R., op. cit., str. 21.

predstavnicima bilo je zabranjeno da duhovnu vlast preko bogomolja, napisa verskog karaktera, ili na neki drugi način zloupotrebljavaju u partijske svrhe.

2. ZAKON O SRPSKOJ PRAVOSLAVNOJ CRKVI

Zakon određuje da je Srpska pravoslavna crkva autokefalna sa dostojanstvom patrijaršije. Versko učenje ispoveda javno, slobodno vrši propisana bogoslužjenja i samostalno uređuje crkveno-verske poslove. Obezbeđeno je samostalno upravljanje i raspolaganje crkvenom imovinom, fondovima i zadužbinama, uz propisano ograničenje vršenja u skladu sa Zakonom, crkvenim ustavom i pod vrhovnim nadzorom države. Crkvene vlasti slobodno donose odluke o prihvatanju zadužbina namenjenih ostvarivanju verskih zadataka i ciljeva. Kontrolu prihoda i rashoda vršiče Srpska pravoslavna crkva prema sopstvenom računovodstvu uređenom posebnom uredbom. Vrhovni nadzor nad svim приходima i rashodima Crkve vrši Glavna kontrola, koja preglede obavlja prema ukazanoj potrebi, na zahtev ministra pravde ili samih crkvenih organa. Imovina služi za ostvarivanje ciljeva Crkve i ne može se oduzimati osim u slučaju eksproprijacije predviđene zakonom. Crkva kao celina, uključujući njene sastavne delove i ustanove, ima svojstvo pravnog lica i sposobnost sticanja i raspolaganja pokretnom i nepokretnom imovinom.

Duhovna, crkveno-disciplinska i crkveno-sudska vlast pripada samo jerarhiji i sprovodi se preko odgovarajućih organa i predstavnika. Imovinske, zadužbinske i fondovske poslove vrši episkopska vlast u zajednici sa sveštenstvom i narodom preko samoupravnih tela što će se bliže urediti crkvenim ustavom. Crkvena krivična dela i kazne definišaće i propisati crkveni ustav. Crkvu pred državom predstavlja patrijarh ili njegov zamenik, a pojedine eparhije nadležni arhijereji. Postupak za izbor patrijarha utvrdiće se posebnim zakonom, dok će način izbora episkopa predvideti crkveni ustav. Izbor patrijarha i episkopa potvrđuje kralj ukazom na predlog ministra pravde sastavljen u saglasnosti sa predsednikom ministarskog saveta. Imovinsko-pravne interese Crkve pred državom zastupaće crkveni organi utvrđeni ustavom. Crkvene potrebe finansiraju se приходima od crkvenih dobara i fondova, sredstvima od državne naknade, crkvenim taksama, razrezima na prihode od manastirskih i crkvenih imanja, državne pomoći i posebnim prirezima.

Prelazna i završna naređenja regulišu status crkvenih ustanova, nadležstava i lica, koja sa državnog prelaze na budžet Srpske pravoslavne crkve i položaj eparhija u inostranstvu. Crkveni ustav donosi Sveti arhijerejski sabor i predlaže ministru pravde, koji ga posle usvajanja prosleđuje kralju radi ozakonjenja. Ministar pravde ovlašćen je da posebnom uredbom, donetom uz saslušanje predloga Svetog arhijerejskog sinoda, propiše sve potrebne odredbe za izvršenje Zakona. Organizacija Srpske crkve predviđena Zakonom i crkvenim ustavom mora se uspostaviti u roku od dve godine od donošenja Zakona. Stupanjem na snagu Zakona i Ustava, prestaje važnost svih uredbi i propisa čiju materiju su obuhvatili navedeni akti.¹⁰

¹⁰ Zakon o Srpskoj pravoslavnoj crkvi, Službene novine Kraljevine Jugoslavije, broj 269, 1929, str. 2010-2013.

3. ZAKON O ISLAMSKOJ VERSKOJ ZAJEDNICI KRALJEVINE JUGOSLAVIJE IZ 1930. GODINE

Prema Zakonu svi muslimani sačinjavaju jednu samostalnu Islamsku versku zajednicu na čijem čelu je reis ul ulema kao vrhovni poglavar. Islamska verska zajednica javno ispoveda i uči svoju veru, slobodno vrši verske obrede i samostalno uređuje verske, versko-prosvetne i vakufske poslove. Ustanovljeni su sledeći organi Islamske verske zajednice: džematski medžlisi na čelu sa džematskim imamom, sreska vakufsko-mearifska poverenstva sa šerijatskim sudijom kao predsedavajućim, muftijstva, ulema medžlisi i vakufsko-mearifska veća u Sarajevu i Skoplju, Vrhovno versko starešinstvo u Beogradu sa reis ul ulemom kao predsednikom. Sastav navedenih organa, njihov delokrug rada i nadležnosti predvideće Ustav IVZ. Postupak za izbor reis ul uleme, članova Ulema medžlisa i muftija propisaće se posebnim zakonom. Reis ul ulemu, članove Ulema medžlisa i muftije, na predlog ministra pravde sastavljenog u saglasnosti sa predsednikom Ministarskog saveta, postavlja kralj ukazom. Menšuru za obavljanje verskih poslova reis ul ulema dobija u Beogradu od posebnog Saveta, koji sačinjavaju članovi oba Ulema medžlisa, po tri člana iz sastava vakufsko-mearifskih veća i svi članovi vrhovnih šerijatskih sudova.

Zajednica samostalno upravlja i slobodno raspolaze verskom imovinom i vakufima (zadužbinama) u granicama Zakona, sopstvenog Ustava i pod vrhovnim nadzorom države. Nadležne islamske verske vlasti slobodno odlučuju o prijemu zadužbina namenjenih verskim ciljevima. Kontrolu prihoda i rashoda Islamska verska zajednica vrši samostalno, preko svojih nadležnih vlasti, po postupku o računovodstvu, koji će se propisati uredbom i pod nadzorom Glavne kontrole. Dodatni pregledi vrše se na zahtev ministra pravde ili nadležnih tela Islamske verske zajednice. Imovina služi isključivo ostvarivanju verskih ciljeva i ne može se oduzimati osim u slučaju eksproprijacije predviđene zakonom. Svojstvo pravnog lica ima Islamska verska zajednica i pojedine ustanove predviđene Ustavom iz čega proizlazi i sposobnost da stiču pokretna i nepokretna dobra i njima raspolaze. Islamsku versku zajednicu pred državom predstavlja reis ul ulema ili njegov zamenik, a pojedina muftijstva muftije ili zamenici, odnosno šerijatske sudije u mestima gde nisu postavljeni. Imovinsko-pravne interese IVZ pred državnim organima zastupaju organi predviđeni ustavom. Materijalne potrebe Islamska verska zajednica podmiruje prihodima od verskih i vakufsko-mearifskih dobara i fondova, verskim taksama, naročitim razrezima na pojedine samostalne vakufe, dobrovoljnim prilozima i visajetima, stalnom državnom pomoći i verskim prirezima.

Prelazna i završna naređenja propisuju da se stupanjem na snagu Zakona, reis ul ulema za Bosnu i Hercegovinu i vrhovni muftija za Srbiju i Crnu Goru, kao i svi članovi Ulema medžlisa, vrhovnog muftijstva i sve muftije stavljaju na raspolaganje. Kraljevim ukazom, na predlog ministra pravde sastavljenim u saglasnosti sa predsednikom Ministarskog saveta, postaviće se prvi reis ul ulema u Beogradu, četiri člana Ulema medžlisa sa sedištem u Sarajevu i četiri člana Ulema medžlisa sa sedištem u Skoplju, kao i devet muftija, kojima će ministar odrediti mesto

službovanja. Ustav Islamske verske zajednice doneće na zajedničkoj sednici, pod predsedništvom reis ul uleme, svi članovi ulema medžlisa, sve muftije i svi članovi vrhovnih šerijatskih sudova. Predviđeno je da ministar pravde posebnim pravilnikom propiše način rada te sednice. Ministar pravde je ovlašćen da uredbom propiše sve bliže odredbe potrebne za pravilno izvršavanje Zakona vodeći računa o predlozima Vrhovnog verskog starešinstva. Zakonom i Ustavom propisanu organizaciju IVZ treba sprovesti u roku od jedne godine od stupanja na snagu Ustava. Austrougarski Statut od 15. aprila 1909. godine prestao je da važi, kao i svi drugi zakoni, propisi i uredbi kojima je regulisana delatnost i položaj Islamske verske zajednice. Poslove koje su vršila dotadašnje vakufsko-mearifске i druge verske vlasti, obavljaće do donošenja Ustava IVZ i uspostavljanja organizacije novih vlasti naročita poverenstva postavljena od ministra pravde. Posebnom uredbom ministar pravde će utvrditi nadležnost i delokrug rada poverenstva i drugih vlasti, do donošenja Ustava IVZ.¹¹

3.1. Zakon o Islamskoj verskoj zajednici Kraljevine Jugoslavije iz 1936. godine

Zbog poznatih međunarodnih i unutrašnjih okolnosti (pojava fašizma i nacizma, ubistvo kralja Aleksandra), tadašnje državno rukovodstvo moralo je da promeni taktiku i način pridobijanja muslimanskog stanovništva za ostvarenje svojih planova. Predsednik Vlade Milan Stojadinović postigao je dogovor sa Mehmedom Spahom o njegovom ulasku u Vladu i priključenju Jugoslovenskoj radikalnoj zajednici. Kao uslov za realizaciju dogovorenog, M. Spaho je tražio stavljanje van snage zakonodavstva o Islamskoj verskoj zajednici, čime bi se iz rukovodstva odstranili njegovi politički protivnici. Uredbom Vlade od 28. februara 1936. godine, stavljeni su van snage Zakon o Islamskoj verskoj zajednici i Ustav Islamske verske zajednice u Kraljevini Jugoslaviji.¹²

Uredbom sa zakonskom snagom o izmenama i dopunama Zakona o Islamskoj verskoj zajednici Kraljevine Jugoslavije, kao i kasnije objavljenim prečišćenim tekstom Zakona o IVZ Kraljevine Jugoslavije, muslimansko vođstvo uspelo je u značajnoj meri da IVZ oslobodi tutorstva države. Vraćena su prava islamskim vernicima da neposredno biraju predstavnike u najvažnije organe i da samostalno raspolazu vakufskim dobrima, uz utvrđen opšti nadzor države. Ukinuto je Vrhovno versko starešinstvo i ustanovljena funkcija reis ul uleme sa užim i širim savetom. Vakufsko mearifска veća postala su vakufsko mearifски sabori. Umesto muftije uvedena je funkcija glavnog imama sa ograničenim nadležnostima. Sastav glavnih organa i delokrug njihovog rada trebalo je da propiše novi Ustav IVZ. Članove Ulema medžlisa bira posebno izborna tela od deset članova, koje određuje vakufsko-mearifски sabor posle konstituisanja. Izborna tela sa oba područja biraju

11 Zakon o Islamskoj verskoj zajednici Kraljevine Jugoslavije, Službene novine Kraljevine Jugoslavije, broj 99-X, od 7.2.1930.

12 Grupa autora, op. cit., str. 12.

reis ul ulemu na zajedničkoj sednici. Zadržana je odredba da reis ul ulemu i članove ulema međžlisa postavlja kralj ukazom. Vrhovni poglavar dobija menšuru za vršenje verskih poslova od posebnog saveta, koji biraju oba vakufsko mearifška sabora.

Organizacija Islamske verske zajednice predviđena Zakonom, trebalo je da se uspostavi u roku od šest meseci od dana donošenja Ustava IVZ. Stupanjem na snagu Zakona prestali su da važe svi propisi suprotni njegovim osnovnim odredbama, a reis ul ulema, svih osam članova ulema međžlisa i devet muftija stavljeni su na raspolaganje kraljevskoj vladi. Poslove, koje su do tada obavljali verski i vakufsko-mearifski organi, vršili su do donošenja Ustava IVZ naibi (poverenici), imenovani od ministra pravde. Prvi naib postavljen je u Beogradu i njegova dužnost bila je da sprovede likvidaciju Vrhovnog verskog starešinstva. Izborom reis ul uleme i predajom kompletne dokumentacije prestaje njegova dužnost. Naibi su postavljeni u Sarajevu i Skoplju sa zadatkom da preuzmu sve poslove vakufsko-mearifskih veća i njihovih upravnih odbora. Dužnost naiba prestaje izborom vakufskih sabora.¹³

4. ZAKON O EVANGELIČKO-HRIŠĆANSKIM CRKVAMA I O REFORMANOJ HRIŠĆANSKOJ CRKVI U KRALJEVINI JUGOSLAVIJI

Evangelici augsburške veroispovesti (luterani) u Kraljevini Jugoslaviji sačinjavaju dve zasebne i jednu od druge nezavisne evangeličko-hrišćanske crkve: slovačku i nemačku. Pripadnici reformovanog veroispovedanja (kalvini) čine posebnu Reformovanu hrišćansku crkvu u Kraljevini. Slovačka i nemačka evangelička crkva mogu da organizuju Savez radi unapređenja zajedničkih crkvenih interesa. Evangeličke i Reformovana crkva imaju punu slobodu javnog ispovedanja vere i vršenja verskih obreda. Crkveno-autonomna tela, vlasti i ustanove i njihova organizacija predvideće se crkvenim ustavima. Crkve samostalno uređuju verske, prosvetne, dobrotvorne i ostale kulturne poslove i upravljaju imovinom u skladu sa utvrđenim načelima, a u granicama državnih zakona i pod vrhovnim nadzorom države. Odluke o prijemu zadužbina namenjenih crkvenim ciljevima donose samostalno i upravljaju njima pod nadzorom državnih zadužbinskih vlasti.

Crkve i njihova autonomna tela imaju svojstvo pravnog lica i saglasno tome mogućnost sticanja i korišćenja pokretnih i nepokretnih dobara u skladu sa ustavima i u granicama zakona. Imovina samoupravnih tela i ustanova služi samo ostvarivanju verskih ciljeva i ne može se oduzimati, osim u slučajevima eksproprijacije predviđene zakonom. Kontrola prihoda i rashoda vrši se samostalno po postupku o crkvenom računovodstvu, koji će se propisati crkvenim ustavima i pod nadzorom Glavne kontrole. Uključivanje Glavne kontrole u pregled poslovanja moguće je na

¹³ Uredba sa zakonskom snagom o izmenama i dopunama Zakona o Islamskoj verskoj zajednici Kraljevine Jugoslavije, Službene novine Kraljevine Jugoslavije, broj 52-X od 5.3.1936. i Zakon o Islamskoj verskoj zajednici Kraljevine Jugoslavije, Službene novine Kraljevine Jugoslavije, broj 74-XVI od 31.3.1936.

zahtev crkvenih vlasti ili ministra pravde. Materijalna sredstva potrebna autonomnim telima i ustanovama za ostvarivanje planiranih ciljeva podmiruju se prihodima od njihove imovine, crkvenih taksi i prinosa, priloga i poklona, zadužbina i fondova, političko-upravnih opština, iz stalne državne pomoći i crkvenih prireza. Pripadnici navedenih crkava dužni su da plaćaju sve dažbine i prireze za pokriće potreba nadležnih autonomnih tela i ustanova. Obaveze prema crkvama treba da ispunjavaju i vernici koji na određenoj teritoriji imaju imanje ili se bave trgovinskim i drugim poslovima, nezavisno od mesta gde stanuju.

Duhovne i autonomne vlasti i ustanove svih crkava međusobnu prepisku i zapisnike mogu da vode na maternjem jeziku. Isti princip važi i za matrikule i izvode i uverenja iz njih, ali uz ograničenje da ne mogu predstavljati javni dokument. Prepiska sa državnim vlastima i izdavanje dokumenata za službenu upotrebu, kao i pismeno opštenje sa drugim crkvama u državi, vršiće se isključivo na državnom jeziku. Državni i opštinski službenici, vojnici i đaci tih veroispovesti imaju odmor u smislu zakona u sledeće dane: Badnji dan, Božić – dva dana, Nova godina, Veliki Petak, Uskrs – dva dana, Spasov dan, Duhovi – dva dana i Praznik reformacije (31. oktobar).

Crkveno zakonodavstvo vrši Sinod svake crkve. Crkvenim ustavom predvideće se način biranja vrhovnih duhovnih starešina (biskupa, vrhovnog seniora), glavnih svetovnih starešina, kao i drugih duhovnih i autonomnih službenika. Izbor vrhovnih duhovnih starešina potvrđuje kralj ukazom na predlog ministra pravde sastavljenim u saglasnosti sa predsednikom Ministarskog saveta, dok ministar pravde odobrava izbor vrhovnih svetovnih starešina. Duhovnici (sveštenici) moraju potpuno vladati jezikom kojim govore članovi crkvene opštine. Raspoređivanje lica bez znanja određenog jezika moguće je ukoliko izbor izvrši opština, a ministar pravde odobri. Službeno versko zvanje može privremeno dobiti i lice stranog državljanstva, uz prethodno odobrenje ministra pravde. Osuđena ili lica pod istragom za krivična dela beščašća ili koja padnu pod stečaj ili starateljstvo ne mogu vršiti dužnost u autonomnoj službi dok traju te okolnosti.

Crkvene opštine nesrodne po jeziku iste crkve sa ostalim opštinama mogu da obrazuju zaseban seniorat, ako to omogućava broj vernika i njihovo ekonomsko stanje. Osnivanje se vrši na zahtev dve trećine crkvenih opština, koje to žele i takav seniorat se samostalno opredeljuje u sastavu koje crkve svog veroispovedanja će biti. Ukoliko jedna trećina vernika neke crkvene opštine govori drugim jezikom, obavezno se utvrđuje redosled bogosluženja na njihovom jeziku. Istupanje zbog jezika iz stare i formiranje nove ili filijalne opštine, obavezuje vernike da pet godina plaćaju sve doprinose staroj opštini. Nemogućnost izgradnje nove bogomolje omogućava korišćenje stare, uz utvrđivanje redosleda bogosluženja i prihvatanje troškova održavanja. Crkve su dužne da u roku od dve godine na sinodima donesu ustave o celokupnom uređenju, u skladu sa propisima Zakona. Izrađene ustave sinodi dostavljaju ministru pravde, koji ih posle usvajanja podnosi kralju na ozakonjenje. Ministar pravde je ovlašćen da propiše odredbe za izvršavanje zakona vodeći računa o predlozima autonomnih upravnih vlasti. Eventualne sporove između dve crkve

rešava Savez, a ukoliko ne bude obrazovan, ministar pravde. Stupanjem na snagu Zakona prestaju da važe svi zakoni, uredbi i drugi propisi po predmetu zakona. Propisi kojima je uređivan život i rad crkva prestaju da važe kad se uspostavi organizacija predviđena Zakonom.¹⁴

5. ZAKON O VERSKOJ ZAJEDNICI JEVREJA U KRALJEVINI JUGOSLAVIJI

Versku zajednicu Jevreja obrazuju svi pripadnici jevrejske veroispovesti, koji žive u Kraljevini Jugoslaviji i njima je zagaranтована puna sloboda javnog ispovedanja vere. Jevreji su organizovani po veroispovednim opštinama čiji je zadatak briga o verskim i kulturnim potrebama članstva. Veroispovedne opštine organizuju Savez, a ortodoksne Udruženje, s tim da oba organizaciona oblika, kao i pojedine opštine, posebnim pravilima utvrđuju unutrašnje uređenje, delokrug rada, prava i dužnosti. Ministar pravde odobrava pravila Udruženja i Saveza, kao i pojedinih opština. Jevrejske veroispovedne opštine i njihov Savez, odnosno Udruženje, predstavljaju samoupravna tela, koja samostalno upravljaju kulturnim i dobrotvornim ustanovama, uključujući i versku imovinu i fondove, a pod vrhovnim nadzorom države. Utvrđeno je pravo da slobodno odlučuju o prijemu zadužbina namenjenih verskim zadacima i da njima rukovode u skladu sa odgovarajućim zakonom, kao i da raspolazu i stiču pokretna i nepokretna dobra. Navedeni subjekti samostalno vrše kontrolu prihoda i rashoda po postupku o računovodstvu propisanom od ministra pravde posebnom uredbom. Kompletна imovina i poslovanje podležu nadzoru državne Glavne kontrole, koji se obavlja na zahtev ministra pravde, Saveza, Udruženja ili pojedinih opština.

Savez i Udruženje predstavljaju centralne organe jevrejskih veroispovednih opština svog verskog pravca u Kraljevini. Njihova je obaveza da posreduju u službenoj komunikaciji između državnih vlasti i pojedinih opština i na zahtev Ministarstva pravde daju mišljenja o projektima zakona i uredba koje se tiču verske zajednice. Jevrejske organizacije izvršavaju svoje odluke i prikupljaju prihode. Svaka veroispovedna opština jednog ili drugog verskog pravca ima precizno utvrđeno područje i njeni pripadnici su svi Jevreji, koji tu žive. Razdvajanje i spajanje opština može se izvršiti na zahtev dvadeset punoletnih i samostalnih pripadnika, ako se dokaže da je postupak proistekao iz verskih razloga i da novi organizacioni oblik raspolaže sredstvima za izdržavanje službenika i rad potrebnih ustanova. Ukoliko neke opštine ostanu bez sredstava za rad dozvoljeno je ukidanje ili pripajanje njihovih područja susednim opštinama. Odluke o osnivanju, izdvajanju, spajanju i ukidanju donosi ministar pravde na predlog Saveza ili Udruženja u sporazumu sa zainteresovanom opštinom.

¹⁴ Zakon o evangeličko-hrišćanskim i o reformovanoj hrišćanskoj crkvi u Kraljevini Jugoslaviji, Službene novine Kraljevine Jugoslavije, 17.4.1930.

Predviđeno je da pravila veroispovednih opština sadrže sledeće odredbe: područje i sedište opštine, predstavništva i matičnog ureda; prava i dužnosti pripadnika; sastav i način izbora uprave, rok trajanja funkcija i delokrug pojedinih organa; način postavljanja – izbora rabina, odredbe o njegovim pravima i dužnostima, postupak izbora drugih službenika, njihova prava i disciplinske propise; način izvođenja verske obuke; odredbe o privatnim bogomoljama i verskim sastancima; materijalno obezbeđenje verskih ustanova; postupak razrezivanja prinosa i prikupljanja sredstava za izdržavanje opštine i njenih ustanova; penzioni status službenika i njihovih porodica i način izmene pravila.

Materijalna sredstva za potrebe pojedinih veroispovednih opština, Saveza i Udruženja obezbeđuju se prihodima od imovine, verskih taksi, priloga i poklona, sredstvima od zadužbina i fondova, davanja političkih opština i stalne državne pomoći. Jevreji oba pola, koji imaju imovinu ili prihod, dužni su da plaćaju sve vrste verskih prinosa i dažbina namenjenih za pokriće potreba opštine i njenih ustanova. Ukoliko neki član istupi iz svoje i pređe u drugu jevrejsku opštinu, koja postoji u istom mestu, obavezan je da do kraja pete budžetske godine plaća određene doprinose ranijoj opštini.

Duhovni poglavar Verske zajednice Jevreja u Kraljevini Jugoslaviji je vrhovni rabin sa sedištem u Beogradu. Postavlja se kraljevim ukazom na predlog ministra pravde, između tri kandidata koje zajednički biraju Glavni odbori Saveza i Udruženja, predstavnici veroispovednih opština svih pravaca iz Beograda, Zagreba, Skoplja, Sarajeva, Novog Sada, Subotice i Osijeka ukoliko nisu zastupljeni u glavnim odborima i svi rabini na službi u jevrejskim ustanovama u Kraljevini. Upraznjeno mesto vrhovnog rabina popunjava se u roku od šest meseci, a do izbora funkciju vrši rabin određen od ministra pravde na predlog Saveza i Udruženja sastavljen u sporazumu sa oba rabinska sinoda. Prinadležnosti vrhovnog rabina i materijalni rashodi Vrhovnog rabinata pokrivaju se iz stalne državne pomoći Verskoj zajednici Jevreja. Vrhovni rabin ima pravo na penziju činovnika prve grupe prve kategorije i ona se isplaćuje iz državnog budžeta po propisima Zakona o činovnicima.

Vrhovni rabin predsednik je oba rabinska sinoda od kojih jedan sačinjavaju tri člana i dva zamenika iz reda rabina ortodoksnog verskog pravca, a drugi pet članova i tri zamenika izabranih između ostalih rabina. Članove rabinskih sinoda biraju skupštine rabina jednog i drugog verskog pravca. Rabinski sinodi, pod predsedništvom vrhovnog rabina, daju mišljenja o svim verskim pitanjima, koja se sprovode kroz Glavni odbor Saveza i Udruženja. Ukoliko Glavni odbor Saveza ne usvoji mišljenje svoga rabinskog sinoda, konačnu odluku donosi specijalni odbor u koji ulazi šest članova rabinskog sinoda, među kojima je Vrhovni rabin i šest članova nerabina Glavnog odbora određenih od uprave Saveza. Specijalnom odboru predsedava Vrhovni rabin i odluka se donosi prostom većinom glasova.

Duhovni poglavari veroispovednih opština su rabini i oni su virilni (postavljeni) članovi opštinskih odbora prilikom rešavanja verskih pitanja. Kada se radi o ortodoksnim opštinama rabini su virilni članovi opštinskih odbora uopšte. Opštinski odbori rešavaju verska pitanja u prvom stepenu. Postavljanje (izbor) rabina i svih

službenika veroispovedne opštine vrše samostalno. Rabin i ostali verski službenici postavljaju se dekretom predsedništva veroispovednih opština privremeno ili trajno. Privremenost za rabina može trajati tri godine, a za ostale službenike ne duže od pet godina. Trajno postavljeni rabin ili drugi verski službenik ne može biti otpušten iz službe, osim na osnovu izvršne disciplinske presude, izrečene prema pravilima dotične opštine, Saveza i Udruženja. Službeno versko zvanje u opštini ili državnoj službi dobijaju lica sa kvalifikacijama pripisanim od Vrhovnog rabina i određenog rabinskog sinoda. Strani državljani mogu samo privremeno biti postavljeni za činovnike i službenike veroispovednih opština i to na osnovu odobrenja ministra pravde. Zvanja predstavništava Saveza i Udruženja, kao i pojedinih opština, su počasna. Osuđena i lica pod krivičnom istragom za određena dela ne mogu biti birana ni vršiti dužnost dok traju te okolnosti.

Disciplinske krivice rabina i ostalih službenika rešavaju se na osnovu pravila pojedinih veroispovednih opština, Saveza i Udruženja. Veroispovedne opštine Saveza rešavaju disciplinske krivice svojih verskih službenika, osim rabina. Savez jevrejskih veroispovednih opština odlučuje u drugom i poslednjem stepenu o žalbama na odluke opština, a kao prva i poslednja instanca disciplinske krivice rabina. Kada su u pitanju disciplinske krivice ortodoksnih rabina i drugih verskih službenika ortodoksnih opština tog pravca, presuđuje rabinski sinod. Disciplinski postupak protiv rabina i ostalih verskih službenika može pokrenuti i Rabinski sinod po službenoj dužnosti.

Službeni jezik jevrejskih veroispovednih opština i njihovih centralnih ustanova je državni jezik i na njemu se vode matrikule i iz njih izdaju dokumenta sa karakterom javnih isprava. Jevrejska veroispovedna opština ne može vršiti verske obrede za pripadnika druge opštine, osim u slučaju sahrane, dok vernik ne dostavi potvrdu o ispunjenju svih obaveze prema prethodnoj opštini. Državni i opštinski službenici, vojnici i đaci imaju odmor tokom sledećih jevrejskih verskih praznika: Pasha – prva dva dana i poslednja dva dana; Ševout – dva dana; Roš Ašana (Nova godina) – dva dana; Jom Kipur – jedan i po dan (polo dana uoči praznika) i Sukot – prva dva i poslednja dva dana. Jevrejske veroispovedne opštine obavezane su da u roku od tri meseca donesu pravila utvrđena Zakonom i da ih podnesu Savezu, odnosno Udruženju, a oni ministru pravde na potvrdu. Stupanjem na snagu, prestaju da važe svi zakoni, uredbe i drugi propisi identični predmetu Zakona.¹⁵

15 Zakon o verskoj zajednici Jevreja u Kraljevini Jugoslaviji, Službene novine Kraljevine Jugoslavije, broj 301, od 24. decembra 1929.

6. ZAJEDNIČKE ODREDBE

6.1. Državna pomoć i verski prirez

Budući da je Zakon predvideo da određen broj crkvenih ustanova, nadležstava i lica sa državnog pređu na budžet SPC u Prelaznim i završnim naređenjima određeno je da ministar pravde i ministar finansija donesu posebnu uredbu radi regulisanja tog pitanja.¹⁶ Obaveze države za potraživanja Crkve u Srbiji i Crnoj Gori urediće se sporazumno između ministara pravde i finansija i Svetog arhijerejskog sabora. Iznos naknade, koja će se isplaćivati otkom ili u godišnjim sumama, utvrdiće se posebnom uredbom čija će promena biti moguća samo uz prethodnu saglasnost Arhijerejskog sabora. Gotovo identična situacija predviđena je i u slučaju prelaska islamskih verskih nadležstava i lica sa državnog na budžet IVZ. Uredbom dva ministra utvrdiće se državna pomoć IVZ iz budžeta uzimajući u obzir sve rashode po finansijskom zakonu, kao i iznos bira (propisano naturalno davanje svešteniku za obavljene verske usluge) u Srbiji zagarantovanog dotadašnjim propisima, uključujući i sumu potrebnu za pokriće ličnih i materijalnih rashoda Vrhovnog verskog starešinstva u Beogradu i Ulema medžlisa u Skoplju. Islamski verski prirez, koji se prema dotadašnjim zakonskim propisima, naplaćivao u Bosni i Hercegovini, prikupljaće se i dalje i trošiti za propisane namene dok se ne primene odgovarajuće odredbe Zakona.

Zakonom je predviđena stalna državna pomoć evangeličkim i reformovanoj crkvi, koja će se urediti posebnom uredbom donetom od nadležnih ministara, po saslušanju vrhovnih crkvenih vlasti, a na osnovu stvarnih potreba. Pomoć će se isplaćivati preko vrhovnih crkvenih vlasti srazmerno broju njihovih pripadnika. Ukoliko političko-upravne opštine planiraju pomoć za verske sadržaje, potrebno je da uključe i ove crkve vodeći računa o broju njihovih pripadnika na određenom području. Kada je u pitanju Jevrejska zajednica, državna pomoć urediće se posebnom ministarskom uredbom donetom uz saslušanje Saveza i Udruženja. Prilikom određivanja sume imaće se u vidu stvarne potrebe, a pomoć će se uplaćivati Savezu i Udruženju prema broju pripadnika u opštinama. Ukoliko političke opštine predvide pomoć za verske potrebe, dužne su da uključe i jevrejsku opštinu srazmerno broju vernika.

Prirez na neposredni porez, koji pravoslavni vernici, pripadnici islamske vere i poreski obveznici evangeličko-hrišćanskih crkava i reformovane crkve plaćaju državi, imaju pravo da za svoje potrebe raspišu patrijaršija, eparhije, pojedine crkvene opštine, Vakufsko-mearifsko veće, Sresko vakufsko-mearifsko veće i džematski medžlis, kao i evangelička i reformovana crkveno-autonomna tela predviđena crkvenim ustavima, ali samo pod uslovom da redovni prihodi ne

¹⁶ Više o zakonodavstvu u tom periodu, Pantić, D., *Srpska pravoslavna crkva u Kraljevini Jugoslaviji 1929-1941*, Istočno Sarajevo, 2006, Imamović, M., *Opšte karakteristike vjerskog zakonodavstva šestojanuarske diktature*, Glasnik Vrhovnog islamskog starješinstva, Sarajevo, 1991/2, str. 151-159.

podmiruju planirane rashode. Odluku o raspisivanju prireza za tačno određeno vreme donose organi ovlašćeni crkvenim i verskim ustavom i ona postaje punovažna kada je odobri ministar finansija u sporazumu sa ministrom pravde. Ministarsko odobrenje nije potrebno ukoliko prirez raspisuje crkvena opština po zaključku crkveno-opštinskog zbora, džematski medžlisi po zaključku džematskog zbora i evangelička i reformovana crkvena opština po zaključku opštinskog zbora pod uslovom da očekivana suma ne prelazi 10% od utvrđenog državnog poreza i za odluku se izjasne predstavnici koji čine 75% ukupnog poreskog zaduženja. Odobrenje za takav prirez daju crkvene vlasti određene ustavom, nadležno Vakufsko-mearifsko veće i evangeličke i reformovane vlasti predviđene ustavom. Odobrene crkvene prireze prikupljaju organi državne poreske administracije na identičan način kao ostale poreze i uplaćuju ih tromesečno nadležnim crkvenim i verskim vlastima.

6.2. Olakšice

Zvanične radnje crkvenih vlasti u jerarhijskom i samoupravnom delokrugu podležu plaćanju taksi u korist SPC, koje propisuju nadležni organi posebnim pravilnikom odobrenim od ministra pravde u sporazumu sa ministrom finansija. Kada je u pitanju IVZ, takse se plaćaju za sve zvanične radnje verskih i vakufsko-mearifskih organa, propisanih od vakufsko-mearifskih veća posebnim pravilnikom odobrenim od nadležnih ministara. Državne i samoupravne vlasti, na zahtev crkvenih i verskih organa, pružaju administrativnu pomoć neophodnu za izvršavanje zakonitih naređenja i punovažnih odluka i presuda donetih od nadležnih crkvenih tela i islamskih vlasti. Crkveni sudovi Srpske pravoslavne crkve mogu u cilju izvođenja dokaza tražiti pravnu pomoć redovnih sudova. Kada je u pitanju Jevrejska zajednica, Zakon dodatno utvrđuje obavezu državnih i samoupravnih vlasti da naplaćuju pravilno razrezane dažbine i takse. Službena prepiska i amanetna pošta svih crkvenih i verskih vlasti i ustanova oslobođeni su plaćanja poštarine i telegrafske takse. Zgrade namenjene bogosluženjima, crkveno-prosvetnim i dobrotvornim ustanovama, zavodi za crkvene i verske potrebe, arhijerejski, biskupski, manastirski, parohijski i župnički domovi, stanovi aktivnih verskih službenika, groblja, dvorišta, kao i kulturno-istorijski spomenici svih crkava i verskih zajednica, oslobođeni su javnih dažbina. Sveštena lica mirskog i monaškog reda, osobe koje po postavljenju obavljaju islamsku versku službu, duhovna lica (sveštenici) i rabini nisu obavezna da lično vrše javne poslove, koji se prema propisima vere ne slažu sa njihovim činom i pozivom. Ukoliko državne vlasti iz svoje nadležnosti pokrenu krivični postupak protiv nekog sveštenog lica ili islamskog versko-samoupravnog službenika dužne su odmah da obaveste nadležnu crkvenu i versku vlast. Obaveza blagovremenog obaveštavanja nadležnog arhijereja, muftije, vrhovnog duhovnog starešine, Vrhovnog rabina, Saveza i Udruženja postoji i posle donošenja odluke o krivici. Sveštenike, imame i evangeličke i reformovane duhovnike (sveštenike) u državnim bolnicama, kaznenim i sličnim zavodima i drugim državnim ustanovama na predlog

arhijereja, Ulema medžlisa i vrhovnog duhovnog starešine, postavlja nadležni ministar.

6.3. Verske škole

Upravu i nadzor nad crkvenim verskim autonomnim duhovnim školama Srpske pravoslavne crkve i Islamske verske zajednice vrše nadležne crkvene i verske vlasti. Odluku o osnivanju donosi Sveti arhijerejski sabor i nadležna islamska verska vlast, koji propisuju nastavni plan i program predavanja i postavljaju i razrešavaju upravnike. Ukoliko dođe do osnivanja evangeličkih i reformovanih škola biće pod upravom i nadzorom ustavom određene crkvene vlasti, koja rešava o osnivanju, propisuje nastavni plan i program predavanja i postavlja i razrešava upravnike. Jevrejski srednji teološki zavod ima status priznate verske škole kojim upravlja Savez jevrejskih veroispovednih opština. Ukoliko sličan zavod osnuje ortodokсни pravac njime će upravljati odgovarajuće Udruženje. Diplome stečene na inostranim zavodima ceniće nadležni rabinski sinod. Ministar prosvete daje odobrenje za osnivanje škola i posebnom odlukom potvrđuje nastavne planove. Sveti arhijerejski sinod, nadležni islamski verski organi i crkvene vlasti za evangelike i reformovane utvrđuju potrebnu spremu nastavnika i vaspitača u tim školama i donosi odluke o njihovom postavljenju i razrešenju. Neposredni nadzor nad radom verskih škola vrši nadležni arhijerej, odgovarajući verski organ za IVZ, a za evangelike i reformovane vrhovni duhovni starešina, koji imaju obavezu da podnose redovne izveštaje Svetom arhijerejskom sinodu, Ulema medžlisu i crkveno-autonomnoj vlasti, kao i pravo da upućuje predloge za postavljanje profesorskog i vaspitačkog kadra. Evangelici i reformovani svoje kadrove školovaće u inostranstvu dok se ne steknu uslovi za otvaranje odgovarajućih škola. Ministru prosvete poveren je vrhovni nadzor nad radom svih verskih škola u Kraljevini.

Zakon propisuje da usaglašenost predavanja na bogoslovskim fakultetima u sastavu državnih univerziteta sa pravoslavnom verom kontroliše Sveti arhijerejski sinod. Uočavanje velikih nesaglasnosti daje pravo Sinodu da pokrene inicijativu kod ministra prosvete za njihovo otklanjanje. Profesori i docenti bogoslovskih fakulteta, koji se biraju po Zakonu o univerzitetu, postavljaju se pošto Sveti arhijerejski sinod ocenom utvrdi i versku podobnost kandidata. Ukoliko dođe do osnivanja državnog šerijatsko-pravnog, odnosno islamskog verskog fakulteta ili neke druge škole u tom rangu, Vrhovno islamsko starešinstvo je ovlašćeno da preduzme mere radi usaglašavanja predavanja sa islamskom verom. Pojava problema te vrste podrazumeva pokretanje postupka kod ministra prosvete u cilju njihovog otklanjanja. Profesori i docenti takvih fakulteta, a koji se biraju po zakonu o Univerzitetu, postaviće se pošto Ulema medžlis posebnom ocenom utvrdi njihova verska podobnost.

6.4. Verska nastava

Verska nastava predaje se u svim državnim i privatnim školama uz saglasnost nadležnih crkvenih i verskih organa i poštovanje odredaba školskih zakona.¹⁷ Nastavne planove i programe propisuje nadležni ministar uzimajući u obzir potrebe verskog obrazovanja po predlogu Svetog arhijerejskog sabora za decu pravoslavne i Ulema medžlisa za decu islamske veroispovesti. Kada je u pitanju evangelička, reformovana i jevrejska verska nastava polazi se od predloga nadležnih crkvenih vlasti određenih ustavom i Saveza jevrejskih veroispovednih opština i Sinoda ortodoksnih rabina. Udžbenici veronauke izdaju se u skladu sa zakonom, a Sveti arhijerejski sinod, Ulema medžlis, nadležne evangeličke i reformovane crkvene vlasti i Savez jevrejskih veroispovednih opština i Sinod ortodoksnih rabina daju odobrenje u pogledu verske sadržine. Nastavu veronauke u državnim osnovnim školama mogu izvoditi kvalifikovani parohijski sveštenici, imami, župnici, duhovna lica ili posebno osposobljeni veroučitelji, u smislu propisa Zakona o narodnim školama. Ukoliko ne postoji mogućnost angažovanja takvog kadra, veronauku će predavati učitelji škola pravoslavne i islamske veroispovesti, odnosno evangeličkog i reformovanog veroispovedanja. Veroučitelje iz reda sveštenih lica, imama i duhovnih lica u svim narodnim školama postavlja ministar prosvete sa spiska kandidata predloženih od nadležne crkvene i verske vlasti, Saveza jevrejskih veroispovednih opština i Sinoda ortodoksnih rabina. Kada su u pitanju srednje škole veroučitelje, takođe, postavlja ministar uz obavezu kandidata da podnesu pismeno odobrenje nadležnih crkvenih organa, verskih vlasti, Saveza jevrejskih veroispovednih opština i Sinoda ortodoksnih rabina da mogu predavati taj predmet. Ministar prosvete premešta i razrešava dužnosti sve veroučitelje po odredbama školskih zakona. Veroučitelje u svim privatnim školama postavlja i premešta uprava škole po odobrenju nadležnog episkopa, verskih i crkvenih vlasti i nadležne jevrejske veroispovedne opštine i na njih se primenjuju sve odredbe školskih zakona. Nadležna crkvena i verska vlast može oduzeti već izdato odobrenje onim veroučiteljima koji nastavu izvode suprotno pravoslavnoj veri, evangeličkom i reformovanom veroispovedanju, ili za koje se oceni da životom i radom ne zaslužuju obavljanje te dužnosti. Kada je u pitanju neusklađenost predavanja sa jevrejskom verom, izdato uverenje oduzima Savez jevrejskih veroispovednih opština i Sinod ortodoksnih rabina.

Zakon o Islamskoj verskoj zajednici Kraljevine Jugoslavije od 31. marta 1936. godine sadrži značajne izmene u odnosu na rešenja iz prethodnog Zakona. Veronauka je obavezan predmet i izvodi se pod nadzorom nadležnih verskih vlasti. Izaslanici Ulema medžlisa imaju pravo da dva puta godišnje izvrše pregled svih škola i utvrde izvođenje veronauke saglasno pravilima. Nastavne planove i programe veronauke propisuje ministar prosvete uz sporazum sa nadležnim verskim organima i po saslušanju Glavnog prosvetnog saveta. Ministar prosvete propisuje i udžbenike

17 Član 17. stav 2. Zakona o Islamskoj verskoj zajednici Kraljevine Jugoslavije propisuje da učenici islamske vere ne mogu saradivati ni prisustvovati bilo kojoj svečanosti u školi i van nje, koja nosi obeležja svečanosti isključivo druge vere.

veronauke, ali samo ukoliko je odobren od verskih vlasti. Verska nastava predaje se dva časa nedeljno u odeljenjima gde postoji dovoljan broj učenika, a ukoliko je u pitanju suprotan slučaj sastavlja se više odeljenja i organizuju zajednički časovi. Ulema medžlis može oduzeti pravo nastave veroučitelju ako se utvrdi da je radio protivno islamskim propisima. Uprava škole dužna je da takvog veroučitelja udalji iz nastave po dobijanju obaveštenja od Ulema medžlisa. Odluka Ulema medžlisa prosleđuje se i ministru prosvete, koji sa takvim veroučiteljem postupa u skladu sa zakonom. Školske vlasti mogu razrešiti veroučitelja za koga se ustanovi da je nesposoban za nastavničku službu ili čije ukupno ponašanje nije u skladu sa dužnošću koju obavlja, uz obavezu prosleđivanja takve odluke Ulema medžlisu. Nastava i ponašanje nastavnika u javnim i privatnim školama, kao i sadržaj školskih udžbenika, moraju poštovati versko osećanje učenika islamske vere. Predavanja moraju biti tako organizovana da ne sprečavaju učenike islamske vere u obavljanju njihovih verskih dužnosti. Odredbe o tome propisaće nadležni ministar u sporazumu sa reis ul ulemom.¹⁸

Budući da odgovarajući zakon nije donet o Katoličkoj crkvi i da se zbog brojnosti i uticaja katoličke zajednice neposredno posle formiranja nove države pristupilo donošenju Konkordata, potrebno je predstaviti proces njegovog donošenja i konkordatsku krizu, koja je na manifestan način pokazala teškoće, pa i nesposobnost, države da rešava važna pitanja. Bilo bi celishodno, takođe, naznačiti i činjenicu da je ujedinjenjem pokrajinskih crkava i ponovnim uspostavljanjem Srpske patrijaršije, prestala da postoji i pravoslavna crkva u Knjaževini Crnoj Gori, čime je podelila i sudbinu države u kojoj je postojala.

7. KATOLIČKA CRKVA

Konkordati Svete Stolice zaključeni sa pojedinim državama nastavili su pravno dejstvo u granicama teritorija, koje su posle završetka Prvog svetskog rata uključene u sastav Kraljevine SHS, ali kao unutrašnji državni zakoni bez snage međunarodnog ugovora. Austrougarski konkordat zaključen u Beču 18. avgusta 1855. godine, a stavljen van snage odlukom cara Franje Josifa 30. jula 1870. godine i dalje je važio u Hrvatskoj: „U Hrvatskoj se smatralo, da austrijski konkordat iz 1855. u Hrvatskoj i Slavoniji i dalje vrijedi kao državni zakon, jer je banska konferencija odlučila, da svi zakoni iz apsolutističkog razdoblja ostaju u Hrvatskoj na snazi, dok ne budu izrijekom derogirani”.¹⁹ Složeno pitanje uređenja Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini definisano je potpisivanjem Konvencije između Svete Stolice i Austro-Ugarske 8. juna 1881. godine. Položaj katoličke manjine u Crnoj Gori uređen je

18 Zakon o Islamskoj verskoj zajednici Kraljevine Jugoslavije, Službene novine, broj 74-XVI od 31.3.1936. godine.

19 Mužić, I., *Katolička crkva u Kraljevini Jugoslaviji*, Split, 1978, 16. Videti, takođe, E. Lovrić, E., *Vrijednost konkordata u Hrvatskoj prije i nakon sloma Austro-Ugarske*, Mjesečnik, 47/1921, 4-5, str. 197-216.

Konkordatom, koji u originalu ima naziv „Ugovor“, potpisanim 18.8.1886. godine, a ratifikovanim od crnogorske skupštine 7.10.1886. godine.²⁰ Posle dugogodišnjih pregovora Kraljevina Srbija je odnose sa Svetom Stolicom uredila Konkordatom ratifikovanim na zasedanju Skupštine u Nišu 26.7.1914. godine.²¹ Zakon o konkordatu između Srbije i Svete Stolice u Rimu, kako glasi puni naziv tog akta, relativno je kratak i sadrži 21 član.²²

7.1. Donošenje Konkordata

Tokom januara 1919. godine Vlada Kraljevine SHS zatražila je notifikaciju kod Vatikana, ali je priznanje odbijeno sa motivacijom da se sačeka ishod pregovora u Versaju. Posle propasti planova o spasavanju Austro-Ugarske na čemu je insistirao Vatikan, notom državnog sekretara kardinala De Gasparija od 6.11.1919. godine Sveta Stolica priznala je novu državu. Izvanredni izaslanik i opunomoćeni ministar Kraljevine SHS predao je akreditive 13.3.1920. godine, a apostolski nuncij 6.4.1920. godine, čime su uspostavljeni redovni diplomatski odnosi. Donošenjem Vidovdanskog ustava stekli su se uslovi da papa Benedikt XV posebnom izjavom od 21. novembra 1921. godine stavi van snage ugovore Vatikana sa državama kojima je do konferencije u Versaju pripadala teritorija nove države.²³ Posle izvršene verske ankete sa predstavnicima Katoličke crkve (16.11.1921. godine) i upoznavanja sa glavnim problemima u odnosima i težišnim zahtevima podnetih od biskupa KC i uvažavajući činjenicu o brojnosti katolika u Kraljevini, državni organi doneli su 1922. godine odluku o otpočinjanju pregovora sa Vatikanom radi zaključenja Konkordata. Jačanje i dolazak fašista na vlast u Italiji, progoni hrvatskog i slovenačkog naroda na teritorijama pripojenim Rapalskim ugovorom i nespremnost Vatikana da se distancira od takve politike, praktično onemogućavaju realizovanje planiranih odluka.²⁴ Pregovori su započeli 1925. godine i trajali sa prekidima punih deset godina. Konkordat su u Rimu 25. jula 1935. godine potpisali Ljudevit Auer, ministar pravde i čuvar državnog pečata u Vladi Milana Stojadinovića i državni sekretar Eugenije Pacelli (budući papa Pije XII).

Tekst Konkordata u vreme potpisivanja nije bio javno publikovan. Sadržao je 38 članova i njime su bila obuhvaćena sledeća pitanja: opšte odredbe; crkvene pokrajine; hijerarhija, kler i redovništvo; imovinski položaj; školstvo i vaspitanje; molitva za vladara; narodne manjine; bračno prvo; katolička akcija, nuncij i završne odredbe. Konkordatom je Katoličkoj crkvi priznato potpuno pravo slobodnog i

20 Ugovor između Svete Stolice i Crnogorske vlade, Izdavačko i knjižarsko preduzeće Gece Kona a.d., Beograd 1934, str. 30-34.

21 Zakon o konkordatu između Srbije i Svete Stolice, Srpske novine, broj 199 od 3. septembra 1914.

22 Videti, Novaković, D., Konkordati Knjaževine Crne Gore i Kraljevine Srbije sklopljeni sa Vatikanom 1866. i 1914. godine, Arhiv za pravne i društvene nauke, Beograd, 2002, broj 4, str. 533-558.

23 Radić, R., Život u vremenima: Patrijarh Gavriilo (Dožić) 1881-1950, Beograd, 2011, str. 273.

24 Unković, V., op. cit., str. 21.

javnog vršenja misije u Kraljevini. Poštujući kodeks kanonskog prava, država je priznala pravnu sposobnost i sva prava Katoličkoj crkvi i njenim ustanovama. Državne vlasti bile su dužne da pruže svaku vrstu pomoći Katoličkoj crkvi radi izvršavanja naredaba, odluka i presuda donetih od nadležnih crkvenih tela. Stupanjem na snagu Konkordata prestajali su da važe i ukinuti su svi akti suprotni njegovim odredbama. Pitanja neuređena Konkordatom, a koja se odnose na crkvene osobe, rešavaće se na osnovu Kodeksa kanonskog prava.²⁵

7.2. Konkordatska kriza

Potpisujući konkordat dr Ljudevit Auer obavestio je Vatikan da Vlada Milana Stojadinovića namerava da pokrene postupak ratifikacije već na jesenjim zasedanjima Parlamenta. Definitivnim rešavanjem tog pitanja Vlada je nameravala da na unutrašnjem planu preko katoličkog klera i vernika čvršće veže najšire hrvatske mase za državnu zajednicu, a na spoljnopolitičkom planu obezbedi dobre odnose sa Italijom i podršku Vatikana ukoliko dođe do internacionalizacije hrvatskog pitanja u Kraljevini. Navedeni plan o ratifikaciji nije ostvaren, jer je Sveti arhijerejski sabor Srpske pravoslavne crkve, smatrajući da su Katoličkoj crkvi data veća prava nego drugim veroispovestima, septembra 1935. godine uputio oštar protest Vladi. Pritisak na Vladu dodatno je pojačan u jesen 1936. godine, kada je Sveti arhijerejski sabor na vanrednom zasedanju konstatovao da se krše ustavna načela o ravnopravnosti priznatih vera i SPC stavlja u nepovoljan položaj prema drugim crkvama. Delegacija od tri episkopa predala je predsedniku Vlade pismeni protest iz koga proizlazi protivljenje ratifikaciji i upozorenje da se državni suverenitet žrtvuje zbog interesa jedne crkve čije je sedište u inostranstvu. Proučivši predstavku, predsednik Vlade je saopštio da ne može prihvatiti iznete primedbe i da će se postupak ratifikacije nastaviti.²⁶ Procenjujući da sve žešći otpor može pokolebati Vladu da popusti pred pritiscima, Katolička biskupska konferencija održala je u Zagrebu 8. januara 1937. godine zasedanje sa koga je poručeno da se očekuje ratifikacija već potpisanog konkordata.

Koristeći okupljanje episkopa na zasedanje Sabora, predsednik Vlade M. Stojadinović je 1. juna 1937. godine svim arhijerejima objasnio da se Konkordat ozakonjuje zbog normalizacije odnosa sa Vatikanom, izjednačavanja Katoličke crkve u pravima sa ostalim priznatim konfesijama i suzbijanja separatističkih težnji u državi. Nastojeći da prevaziđe spor i pokaže dobru nameru, sabranim arhijerejima ponudio je da se sva prava Konkordatom data Katoličkoj crkvi zakonom osiguraju i za Srpsku pravoslavnu crkvu i njene vernike. Sabor je saslušao predsednika Vlade, ali kompromis nije nađen, jer su obe strane ostale na svojim pozicijama.

Raspravu o tekstu Konkordata započeo je specijalno formiran odbor 8. jula 1937. godine i tada je predsednik Vlade M. Stojadinović u izlaganju naglasio da

25 Korišćen tekst iz Mužić, I., op. cit., str. 85-121.

26 Mišović, M., *Srpska crkva i konkordatska kriza*, Beograd, 1983, 46.

Konkordat neće uticati na ustavnu ravnopravnost konfesija i da nema razloga za uznemirenost i proteste Srpske crkve. Prilikom razmatranja Konkordata u Skupštini 19. jula 1937. godine, ekspozicija je poslanicima podneo ministar pravde dr Niko Subotić. Zahvaljujući čvrstom stavu Vlade nastavljena je rasprava o Konkordatu i završena 23. jula kada se pristupilo i glasanju. Prilikom konačnog glasanja za predloženi tekst izjasnilo se 167 poslanika, dok je 129 bilo protiv. Izjavom predsednika Skupštine da je zakon primljen, tekst je, saglasno Ustavu, prosleđen na dalju nadležnost Senatu.

Uoči otvaranja rasprave o Konkordatu u Skupštini, nadležne crkvene vlasti pozvale su Beograđane da se 19. jula okupe u sabornoj crkvi u Beogradu u pet sati po podne gde će se prvo održati molitva za bolesnog patrijarha, a zatim litija do hrama Sv. Save. Procenjujući da se radi o rizičnom skupu zbog činjenice da će litija proći centralnim gradskim ulicama posle podne, upravnik Grada Beograda doneo je rešenje o zabrani održavanja. Uprava policije stupila je kontakt sa crkvenim velikodostojnicima od kojih je dobijeno uveravanje da se od litije odustaje i da će se održati samo planirana molitva. Želeći da naglasi svoju odlučnost policija je rešenje o zabrani održavanja litije u vidu plakata izlepila po celom gradu.

Posle održane molitve, veliki broj građana predvođenih episkopima i sveštenstvom napustio je portu saborne crkve i krenuo prema centru grada sa ciljem da održi zabranjenu litiju. Izvršavajući naredbu žandarmerija je zaustavila kolonu i tom prilikom došlo je do manjih sukoba tokom kojih je lakše povređen jedan episkop. Kompletnu situaciju dramatično je usložila smrt patrijarha Varnave do koje je došlo u ponoć između 23. i 24. jula 1937. godine. Pokretane parlamentarne rasprave i pokušaj utvrđivanja odgovornosti nisu davali rezultate zbog različitih opstrukcija vlasti, ali je cela konkordatska kriza „krvavom litijom“ i smrću vrhovnog poglavara uverila Vladu M. Stojadinovića da su otpori znatno veći nego što je očekivala i da rešenje treba tražiti napuštanjem dotadašnje strategije.

Uviđajući složenost situacije Vlada je odlučila da privremeno odloži upućivanje Konkordata u Senat, smatrajući da prethodno treba izvršiti sahranu preminulog patrijarha i tako otkloniti mogućnost većih i organizovanijih protesta protiv konkordatske, ali i ukupne politike Stojadinovićevoeg režima. Nespremna na dalje zaoštavanje situacije Vlada je novembra 1937. godine konačno povukla tekst Konkordata iz skupštinske procedure, čime je privremeno okončana jedna velika kriza, ali i na dramatičan način otvoreno pitanje položaja Katoličke crkve u državi koja je neprekidno urušavala temelje na kojima je počivala.²⁷

27 Videti, Mužić, I., op. cit., Ilić, P., Vatikan i slom Jugoslavije u Drugom svetskom ratu, Beograd, 1995; Mišović, M., op. cit., Kušej, R., Konkordat, ustava in verska ravnopravnost, Ljubljana, 1937; Stefanović, J., op. cit., Cemović, M., Konkordat između Svete Stolice i Kraljevine Jugoslavije, Beograd, 1937, Vurdelja, D., Obezglavljena crkva, I deo; Trst, 1964, Simić, S., Vatikan protiv Jugoslavije, Titograd, 1958; Memoari patrijarha srpskog Gavrila, Pariz, 1974, Lazić, I., op. cit.

8. PRAVOSLAVNA CRKVA U CRNOJ GORI

Početakom XX. veka državni organi Knjaževine Crne Gore usvojili su više važnih akata kojima je administrativno stabilizovana crkvena organizacija. Prema „Ustavu Svetog sinoda u Knjaževini Crnoj Gori“ od 30. decembra 1903. godine svim crkvenim poslovima upravljao je Sveti sinod kao najviša crkvena vlast u pitanjima vere, bogoslužnja i crkvenog morala.²⁸ Dalje administrativno sređivanje ukupnog verskog života u Crnoj Gori postignuto je „Ustavom pravoslavnih konsistorija u Knjaževini Crnoj Gori“, koji je usvojen 1904. godine.²⁹ Prema Ustavu Knjaževine Crne Gore iz 1905. godine državna vera je istočno pravoslavna, koja održava jedinstvo u dogmama sa Vaseljenskom patrijaršijom. Unutrašnja organizacija pripada mitropoliji crnogorskoj, odnosno Arhijerejskom saboru. Crkvene vlasti i bogoslovije istočno pravoslavne crkve uređuju se zakonom, po dogovoru sa ministrom prosvete i Arhijerejskim saborom. Sveštenici istočno pravoslavne crkve imaju poseban fond iz koga primaju penzije u skladu sa sredstvima uplaćivanim na osnovu visine plate.³⁰ Socijalna sigurnost sveštenika i njihovih porodica bliže su uređene u „Zakonu o fondu za izdržavanje iznemoglijih sveštenika i đakona pravoslavne crkve u Crnoj Gori i njihovijeh udovica i djece“, koji je stupio na snagu 8. aprila 1901. godine i „Zakonom o parohijskom sveštenstvu“, koji je crnogorska skupština usvojila, a knjaz potvrdio 31. avgusta 1909. godine.³¹

Posle završetka Prvog svetskog rata pravoslavnu crkvu u Crnoj Gori treba posmatrati u kontekstu nastojanja dominantnih političkih snaga da stvore novu državu koja bi obuhvatila sve južne Slovene i obnove od Turaka ukinute Pečke Patrijaršije. Na inicijativu Vlade Stojana Protića već 18. decembra 1918. godine sazvana je Prva konferencija svih episkopa oblasnih crkava u Sremskim Karlovcima na kojoj nisu učestvovali predstavnici Crkve iz Crne Gore. Učesnici konferencije bili su jednoglasni u stavu da je potrebno izvršiti ujedinjenje, ali uz uslov da se to učini na način potpuno usaglašen sa kanonima i vekovnim običajima koji vladaju u pravoslavnoj crkvi. Procenjujući da će do konačnog ujedinjenja biti potrebno obaviti brojne i složene poslove, Konferencija je ustanovila Privremeni odbor u čiji sastav je uključeno više episkopa.³² Donošenjem pozitivne odluke Svetog arhijerejskog sabora Crkve u Srbiji 27. februara 1919. godine o ujedinjenju i davanjem saglasnosti Crkve u Crnoj Gori na odluke iz Sremskih Karlovaca, stekli su se uslovi i zakazana Druga Konferencija episkopa u Beogradu za 24. maj 1919. godine pod predsedništvom crnogorskog mitropolita Mitrofana Bana. Utvrdivši jednoglasnu volju svih pokrajinskih crkava, Konferencija je 26. maja donela odluku kojom je

28 Ustav Svetoga sinoda u Knjaževini Crnoj Gori, Državna štamparija, Cetinje, 1904.

29 Ustav pravoslavnih konsistorija u Knjaževini Crnoj Gori, Državna štamparija, Cetinje, 1904.

30 Ustav za Knjaževinu Crnu Goru, Državna štamparija, Cetinje, 1907.

31 Zakon o fondu za izdržavanje iznemoglijih sveštenika i đakona pravoslavne crkve u Crnoj Gori i njihovijeh udovica i djece, Cetinje, 1901; Zakon o parohijskom sveštenstvu, Cetinje, 1909.

32 Perić, D., Crkveno pravo, Beograd, 1999, 244.

utvrđeno „duhovno, moralno i administrativno jedinstvo svih Srpskih oblasti, koje će se jedinstveno definisati i urediti svojim putem kada se ceo Arhijerejski sabor Ujedinjene Srpske crkve kao jedno nezavisno (autokefalno) telo sastane pod predsedništvom svog Patrijarha“.³³ Nastojeći da se ubrzaju i što uspješnije reše mnogobrojni i složeni poslovi oko ujedinjenja izabrano je uže operativno telo kao izvršni organ Konferencije pod nazivom Središnji arhijerejski sabor Ujedinjene Srpske crkve na čijem čelu je bio crnogorski mitropolit Mitrofan Ban. Navedeni organ trebalo je da vrši dužnost do izbora patrijarha i njegov glavni zadatak bio je da zastupa ujedinjenu crkvu, priprema potrebna dokumenta za uspostavljanje Patrijaršije i izbor patrijarha, rešava tekuća pitanja i otklanja eventualne probleme i zakazuje episkopske konferencije ukoliko se ukaže potreba.³⁴

Dobivši odobrenje države za sve preduzete mere i posle pribavljanja potrebnih saglasnosti od Vaseljenske patrijaršije, predsednik Središnjeg arhijerejskog sabora mitropolit Crkve u Srbiji Dimitrije, koji je zamenio teško bolesnog crnogorskog mitropolita Mitrofana Bana (preminuo 17. septembra 1920.), zakazao je za 27. avgust 1920. godine novu konferenciju episkopa na kojoj je doneta odluka da se Konferencija proglasi Svetim arhijerejskim saborom i Autokefalna ujedinjena pravoslavna crkva podigne na stupanj Patrijaršije. Istog dana ministar vera Pavle Marinković pročitao je ukaz kralja Petra I kojim je potvrđena odluka Svetog arhijerejskog sabora o uspostavljanju Patrijaršije i određena titula – Srpski patrijarh Pravoslavne Crkve u Kraljevini SHS.³⁵ Navedenim odlukama, donetim uz pomoć dvora i potpunu saglasnost srpske političke elite, prestala je da postoji pravoslavna crkva u Crnoj Gori čije poreklo vodi od zetske eparhije osnovane 1219. godine od Svetog Save i koja je od 1776. godine bila nastavljajući rada i čuvar svesti o ukinutoj Pečkoj Patrijaršiji.

ZAKLJUČAK

Obuhvatajući delove Austro-Ugarske u kojima su živela dva konstitutivna naroda rimokatoličke vere, kao i Bosnu i Hercegovinu sa brojnom muslimanskom zajednicom, nova država bila je multikonfesionalna što je isključivalo mogućnost uspostavljanja državne vere na način kako je to bilo uređeno u kraljevinama Srbiji i Crnoj Gori. Prihvaćena obaveza poštovanja pravnog položaja stečenog u pokrajinama uključenim u sastav nove države, ograničila je mogućnost novih rešenja i uslovlila priznavanje potpune ravnopravnosti islama i tradicionalnog

33 Veselinović, R., Ujedinjenje pokrajinskih crkava i vaspostavljanje Srpske Patrijaršije, „Srpska pravoslavna crkva 1920-1970, spomenica o 50-godišnjici vaspostavljanja Srpske Patrijaršije“, Beograd, 1971, 15-16.

34 Regent Aleksandar je posebnim ukazom 28. avgusta 1919. godine potvrdio Uredbu o ustrojstvu Središnjeg arhijerejskog sabora, „Glasnik USPC“, broj 1, 1920, 4-5.

35 Ukaz kralja Petra I (1903-1921) od 30. avgusta (12. septembra) 1920. kojim se potvrđuje odluka Svetog arhijerejskog sabora o podizanju autokefalne ujedinjene pravoslavne srpske crkve na stupanj Patrijaršije. prilog uz članak, Veselinović, R., Ujedinjenje..., cit., str. 29.

protestantizma. Dogovoreno i u različite dokumente uneto i potpisano počelo je da se zaboravlja i bledi od trenutka kada je država konstituisana i počele su žestoke političke borbe, koje je svaka nacionalna grupacija koristila sa ciljem da zauzme što bolju i čvršću poziciju.

Donošenjem Zakona o Srpskoj pravoslavnoj crkvi završen je gotovo desetogodišnji rad obeležen nesnalaženjem i neprilagođenošću episkopata novoj društvenoj stvarnosti, protestima naroda nespornog da izgubi kroz istoriju stečen uticaj na crkvene poslove, teorijskim dilemama i žestokim polemikama stručnjaka oko ustavne pozicije Crkve i njenog novog odnosa sa državom. Analiza Zakona jasno pokazuje da je Crkva u značajnoj meri uspela da eliminiše uticaj države i obezbedi samostalnost u rešavanju svih pitanja direktno povezanih sa očuvanjem i poštovanjem kanonskog poretka. Omeđena ustavnim odredbama, uz korišćenje pozicije jače pregovaračke strane, država je zadržala odlučujuću ulogu prilikom izbora patrijarha i episkopa, omogućila uvid u crkvene finansije i uspostavila fleksibilne mehanizme kontrole u sektorima verskog života koji su bili predmet zajedničkog rada.

Položaj i organizacija Islamske verske zajednice i kompletiranje zakonodavstva o njoj, moraju se posmatrati u kontekstu tadašnjih zbivanja i odnosa snaga na političkoj sceni. Sasvim je izvesno da su muslimani zahvaljujući brojnosti predstavljali realnu političku snagu o kojoj se moralo voditi računa. Zbog toga se godinama odugovlačilo sa stvaranjem jedinstvene Islamske zajednice, a kada je stvorena, stavljena je pod potpunu kontrolu države. Jedan od ciljeva promena izvršenih 6. januara 1929. godine, bio je da se uz pomoć verske organizacije dobije podrška muslimanskog stanovništva za ostvarenje državnog i nacionalnog jedinstva. Uspjeh je bio moguć samo ukoliko se bosanski muslimani odvoje od tadašnjeg neospornog vođe dr Mehmeda Spaha. Usvojeno zakonodavstvo o Islamskoj verskoj zajednici omogućilo je da se u prvoj fazi u najvažnije organe i tela uključe pojedinci spremni na angažovanje radi ostvarivanja ciljeva državne politike, dok su u drugoj prioritet dobile aktivnosti usmerene na oslobađanje od uspostavljene državne kontrole.

Zakon o evangeličko-hrišćanskim crkvama i reformovanoj hrišćanskoj crkvi i Zakon o verskoj zajednici Jevreja u Kraljevini Jugoslaviji, u velikoj meri sadrže rešenja karakteristična za zakone o SPC i IVZ uz dodatne odredbe kojima se uređuju složeni međusobni odnosi nemačke i slovačke evangeličke crkve, kao i Saveza jevrejskih veroispovednih opština i Udruženja, kao organizacionog oblika ortodoksnih opština. Zadržani su svi mehanizmi državne kontrole, ali i pokazana značajna fleksibilnost u pitanjima autonomije i upravljanja imovinom, jer se radilo o manjinskim crkvama i verskim zajednicama, koje su uvek imale mogućnost da svoj položaj internacionalizuju i dobiju adekvatnu pomoć od pokrovitelja iz inostranstva. Složeno pitanje odnosa sa Katoličkom crkvom i njenog položaja u novoj državi ostalo je neuređeno zbog nespornosti vladajuće elite i otpora Srpske pravoslavne crkve da se do kraja dovede ratifikacija već potpisanog konkordata.

Sumirajući izneseno može se konstatovati da osnovnu karakteristiku usvojenog verskog zakonodavstva predstavljaju zajedničke odredbe, kojima je potvrđeno da

su verske zajednice deo državnog sistema i da država vrši kontrolu njihovog rada. Zakoni su predvideli da najviše poglavare bira posebno izborna telo ili drugi nadležni organ, a da izbor ukazom potvrđuje kralj na predlog ministra pravde i predsednika ministarskog saveta. Usvojeni zakoni i odredbe Ustava od 31. septembra 1931. godine u kome se precizira da „vere mogu biti priznate samo zakonom“, razrešavaju dilemu i potvrđuju pravo na legalno postojanje u Kraljevini Jugoslaviji Srpskoj pravoslavnoj crkvi, Katoličkoj crkvi, Islamskoj verskoj zajednici, Evangeličkoj crkvi a.v. (slovačka i nemačka), Reformovanoj crkvi i Verskoj zajednici Jevreja.

Summary

THE LEGISLATURE ON RELIGION DURING THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA

This paper illustrates the conditions under which the Kingdom of Yugoslavia solved the complex issue of the position of churches (denominations) and religious communities, which up to the period of Unification (the establishment of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes), functioned under different and often opposing legal and political systems. Political agreement was made more concrete through the existing Constitutions in which the modern principle of the separation of church and religious communities from the State had been neither applied nor realized. The executed *coup d'état* inaugurated a new political reality characterized by its promotion of the concept of state and national unity. The visible influence of religious communities on various social strata within the population contributed to their participation in the implementation of the new policy, as a result of which a special legislature was passed and the negotiations with the Vatican on the adoption of a Concordat, in order to regulate the position of the Catholic Church intensified. The adopted Laws clearly show that churches had, to a certain extent, succeeded in eliminating the influence of the state and in turn ensured independence in the resolution of all issues directly related to the respect of and safeguarding of the existing internal order. The general conception of the Laws did not give warranty to either side for proclaiming itself victorious, because the regime had in an appropriate manner achieved control over the existing confessions (denominations) and had eliminated the impermissible concept of a State Church, while retaining, at the same time, the solution under which churches (denominations) and religious communities had been given the status of Public Institutions of Special Significance.

Key words: *Kingdom of Yugoslavia, legislature on religion, legal position, Churches (denominations) and Religious Communities, the Concordat.*

Zusammenfassung

RELIGIONSGESETZGEBUNG DES KÖNIGREICHS JUGOSLAWIEN

Es werden Voraussetzungen dargestellt, in welchen das Königreich Jugoslawien über die komplexe Frage der Stellung der Kirche und Religionsgemeinschaften entschieden hat, welche bis zur Vereinigung in unterschiedlichen und oft entgegengesetzten rechtlichen und politischen Systemen ihre Wirkung ausgeübt haben. Politische Vereinbarungen wurden durch Verfassungen konkretisiert, in welchen der moderne Grundsatz über die Trennung von Kirche und Religionsgemeinschaften vom Staat nicht angewendet wurde. Der durchgeführte Staatsstreich hat die neue politische Realität begründet, welche durch Promovierung der Konzeption von staatlicher und nationaler Einheit gekennzeichnet ist. Der offensichtliche Einfluss von Religionsgemeinschaften auf verschiedene Einwohnerschichten hat derer Betätigung bei der Verwirklichung neuer Politik beigetragen, woraus Erlassung der besonderen Gesetzgebung und intensivierete Verhandlungen mit Vatikan, das Konkordat wegen Regelung der Stellung von katholischer Kirche abzuschließen, hervorgegangen sind. Die erlassenen Gesetze zeigen, dass den Kirchen einigermaßen gelingen ist, den Einfluss des Staates zu eliminieren und die Selbstständigkeit beim Entscheiden über alle mit Wahrung und Achtung der inneren Ordnung direkt verbundenen Fragen zu sichern. Die allgemeine Gesetzeskonzeption gibt keiner Partei das Recht, sich zum Sieger zu erklären, weil das Regime auf eine angemessene Art und Weise die Kontrolle über Konfessionen gewonnen und das unerlaubte Konzept der Staatskirche eliminiert hat, wobei die Beschlüsse über die Kirchen und Religionsgemeinschaften als öffentliche Institutionen von besonderer Bedeutung ihre Gültigkeit behalten haben.

Schlüsselwörter: *das Königreich Jugoslawien, Religionsgesetzgebung, rechtliche Stellung, Kirchen und Religionsgemeinschaften, Konkordat.*

Riassunto

LEGISLAZIONE RELIGIOSA DEL REGNO DI JUGOSLAVIA

Vengono espone le condizioni nelle quali il Regno di Jugoslavia risolveva la complessa questione della posizione delle chiese e delle comunità religiose, le quali fino all'unità operavano in sistemi legali e politici sovente diversi e contrastanti tra loro. Gli accordi politici vennero concretizzati mediante le costituzioni nelle quali non venne applicato il moderno principio della separazione della chiesa e delle comunità religiose dallo stato. Il colpo di stato avvenuto fondò una nuova realtà politica caratterizzata dalla promozione del concetto dell'unità statale e nazionale. L'evidente influenza delle comunità religiose sui diversi strati della cittadinanza condusse alla loro inclusione nella realizzazione della nuova politica; di qui l'emanazione di una legislazione speciale e l'intensificarsi delle trattative con il Vaticano circa l'attuazione del concordato per disciplinare la posizione della chiesa cattolica. Le leggi emanate dimostrano chiaramente che le chiese sono riuscite in una certa misura ad eliminare l'influenza dello stato e ad assicurare l'indipendenza nella soluzione di tutte le questioni direttamente collegate alla protezione ed al rispetto dell'ordinamento interno. La concezione generale della legge non dà a nessuna delle parti ragione di proclamarsi vincitrice, poiché il regime ha realizzato in maniera adeguata il controllo sulle confessioni ed ha eliminato il non permesso concetto di chiesa dello stato, mantenendo le soluzioni relative alle chiese ed alle comunità religiose quali enti pubblici di particolare interesse.

Parole chiave: *Regno di Jugoslavia, legislazione religiosa, posizione giuridica, chiese e comunità religiose, concordato.*